

O smyslu dějin (u Rádla) [1967]

Když se Rádl pokouší postihnout rozdíl mezi tím, co smysl má a co smysl nemá, staví otázku tak, jako by šlo o to, „rozlišit věci, které smysl mají, od těch, které jsou pouhými přírodními jevy“ (*Národnost jako věd. problém* 15); na téže stránce najdeme formulaci, že ony věci, které – pokud víme – smyslu nemají (např. hrom, duha, východ slunce, vlnobití mořské, tvar ostrovů atd.) „jsou pouhé přírodní úkazy, zjevy prostě dané“ (15). O něco dále je ona hranice vedena mezi přírodou živou a neživou: „Příroda neživá tedy prostě existuje; předměty přírody živé, organismy a jejich orgány mají přírodní smysl, objektivně daný“ (17). (A hned: „na vyšším stupni stojí však projevy lidského jednání...“ – 17.) Na str. 38 mluví Rádl o „základním dualismu mrtvé přírody a živého ducha“, který však považuje za zarážející. Možná, říká, že tento dualismus je jen zdánlivý; snad má smysl celý svět (39). „Kdyby tomu tak bylo, pak nutnost zákonů přírodních není už slepá; a i nad celým vesmírem pak se vznáší smysl; vesmír plní účel, řeší program ovšem nám lidem neznámý. Pak ale je možnost, že smysl dějin lidských souvisí se smyslem tohoto dějství vesměrného; čestné jednání není pak náhodou ve vesmíru, nýbrž plněním světového programu. Pak jest cesta od objektivního účelu organického přes ideály lidské, přes smysl dějin ke smyslu nekonečné přírody. A slova žalmistova o nebesích, která vypravují slávu Hospodinovu, by nabyla znova svého oprávnění.“ (39–40; vše 1929.)

Jistě vzpomínáte, že podobně ve svém posledním díle, v *Útěse z filosofie*, rozlišuje Rádl mezi „hmotou a tmou kolem ní“ (28) a mezi „pravou skutečností“: „Pravá skutečnost je morální, tj. nelze ji pozorovat zvenčí, jako pozorujeme pohyb hmoty, protože pravá skutečnost má obsah (cíl, smysl).“ (76) Proto i tu vzniká základní otázka: „kde je rozhraní mezi hmotou a silou a mezi morálností?“ (88) A opět také na tomto místě Rádl problematizuje onu mrtvou skutečnost bez jakékoli vlády vitálnosti a morálnosti; možná, že „je tedy základ života příbuzný hvězdám“ (92). Mrtvá hmota je pouhá pojmová konstrukce, a učení nové doby, že hvězdná obloha je mrtvá, je jen omylem, způsobeným Galileem (93).

Považoval jsem za důležité upozornit na toto metafyzické zakotvení Rádlových úvah o smyslu. Jestliže proti smyslu přírodnímu staví potom ještě jeden smysl, který není dán přírodou, není to přechod od objektivního smyslu k smyslu pouze subjektivnímu, tedy od reality k tomu, jak se nám jeví a jak ji prožíváme. Proto však nelze o onom vyšším typu smyslu prohlásit, že je dán, že jest. Proto volí Rádl onu dualitu toho, co jest, a toho, co býti má. Tím chce postihnout platnost, závaznost a tedy nelibovolnost toho, co býti má, aniž by ji svazoval se zdánlivou pevností pouhé danosti. Uvažuje-li Rádl o tom, že smysl má i neživá příroda a vůbec celý vesmír, neznamená to, že likviduje onu objektivitu danosti toho,

co prostě je; danost podle Rádla je skutečná, ale ve své skutečnosti není soběstačná a svébytná, samostatná. Každá skutečnost nese na sobě také cosi objektivního a prostě daného, ale právě tak se každá skutečnost nějak z oné pouhé objektivní danosti emancipuje nebo alespoň hledí emancipovat. A tak můžeme mluvit o dvou stránkách každé skutečnosti, o aspektu toho, co je pouze dáno, a o aspektu toho, co tuto pouhou danost překračuje. Místem, kde je zakotven smysl, je ona druhá stránka veškeré skutečnosti. A protože každou skutečnost můžeme v myšlence redukovat na pouhou danost (ovšem nelegitimně), můžeme pak v tomto redukovaném smyslu pojatou skutečnost vidět a prohlašovat za cosi, co smysl nemá. Tak např. „pokud dějiny jsou opravdu pouze produktem vlivů přírodních, psychických a sociálních, potud opravdu nemají smyslu“ (Nár. 10). Ale tu je nutno si podle Rádla uvědomit, že „věda, která vidí v objektivně dané skutečnosti pasivní materiál pro poznání smyslové, pro popis a příčinný výklad, daleko nezachycuje plného obsahu skutečnosti“ (11). Taková redukce je tedy nelegitimní, jak jsme řekli. Ale jak lze pozitivně uchopit onu složku skutečnosti, která se redukcí na objektivní danost vymyká a ke skutečnosti v její plnosti nicméně patří? Tato otázka, kterou Rádl zaměřuje na veškerou skutečnost vesmíru, se vyjasňovala do konce minulého století nejprve v oboru historie a především v jejím přístupu k minulosti.

Rádl ukazuje, že sama minulost lidstva není dána tak, jako nějaký mrtvý svět kolem nás (tedy jak si např. přírodověda představovala vesmír, „nehybné nebe nad námi, obrysy hor na obzoru, tok řeky v údolí“ – 10). Podle Rádla je nutno odmítnout myšlenku, že „je snad minulost podobna filmu neviditelnému, na němž jsou všechny události tohoto světa natočeny“ a že „jest úkolem historikovým jen rozvinouti jej a přečísti, co na něm zachytil čas“ (10). A Rádl pokračuje: „Pochybnost o správnosti takového pojetí dějepisu roste z nové situace filosofické od let devadesátých. Jaké důsledky vyjdou z domyšlených moderních odpovědí, je dosud málokomu jasno, ba ani to všichni nevidí, že prožíváme převrat myšlenkový, kdy se klade otazník za všechno, co pokládala za vyřízené nová doba, počínaje od renesance ...“ (11). Ve svých výkladech o smyslu dějin chce Rádl učinit „několik kroků ve stopách těchto důsledků“ (11).

Smysl dějin národních, např. českých, není tedy dán: „Nedomnívejme se tedy, že smysl českých dějin je předurčen; že by někteří vůdcové našich osudů se tomuto smyslu blížili, jiní se od něho oddalovali; že by některé epochy naší minulosti lépe postihovaly věčnou podstatu našeho národa než jiné. Máme-li takto rozuměti smyslu dějin, národové nemají objektivně daného smyslu“ (19). Smysl nelze chápat jako objektivní danost, která by dávala národním dějinám jednotu, protože pak by se tento smysl stal jakýmsi neproměnným kusem hmoty, která by měla zaručit plynulost. „V historii kulturní jest to právě duch, který spojuje spolu jednotlivá období“ (23). To znamená, že „v historii lidského ducha, historii národů, poli-

tiky, umění, vědy, náboženství *není plynulosti*" (24); v historii – zejména v té její vrstvě, kde má své místo smysl – kontinuita neplatí, protože „život duchovní ... musí každý člověk začít znova" (24). „I je vlastním znakem dějin duchovních přetržitost, ničím nepřekonatelná" (25); „duch je originální – má-li vůbec duchem slout; duch se neustále rodí znova a znova; duch je svoboden ode všeho, i od tradice" (24–5). „Proto má v dějinách lidstva takový význam „revoluce“, jež je negací vývoje, proto ani jedna veliká epocha dějin nepovstala vývojově a některé mají jméno, jež právě ukazuje na jiný než vývojový původ: „reformace“, „renesance“, „obrození“. Stačí vzpomenouti na naše domácí dějiny, abychom pochopili, co v historii znamená přetržitost." (25)

Ale není originality bez situovanosti a tedy bez navazování. „Člověk jest svoboden ve svém jednání, ale nemůže svobodu jinak uplatnit, než počítá-li se zkušenostmi už danými" (27). „Zkušenost je v tomto smyslu elementárně nutná; bez ní není lze si ani představit život. Zkušenost je jako by potrava, bez níž umřeš hlady; je to materiál pro duchovní život, který jeden člověk podává druhému, jedna generace druhé" (27). Člověk „jedná uvědoměle a vědomky využívá zkušeností ke stavbě svých plánů". „Mezi těmito zkušenostmi nachází pak také jednání jiných lidí, svých předchůdců, jednání, jehož nemůže jinak pro sebe užít, než když mu porozumí a tak ze snahy jedné doby učiní základ snah doby následující" (29). „Tak přesvědčení jednoho člověka se spojuje s úsilím jeho předchůdce v jednu myšlenku a historie nabývá smyslu skrze jednání těch, kteří takovýmto způsobem „navazují na minulost“, jak říkal Masaryk." (29) Je to tedy činnost lidská, která „spojuje minulost s přítomností" (30). „Jen lidé, kteří něco tvůrčího dovedou povědět naší době, mají světla dost, aby osvětlili smysl minulosti" (32). Rádl vzpomíná Nietzscheových slov o tom, jak každý veliký člověk působí zpětnou silou, jak se celé dějiny kvůli němu kladou znovu na váhu a tisíc tajemství vylézá z úkrytu. Ještě ani nevíme, co vše jednou bude dějinami. Potřebujeme ještě tolik sil zpět působících. Minulost ještě není objevena. – Tady můžeme udělat ještě jeden krok kupředu, přestože už Nietzscheovy formulace Rádl označuje za paradoxní. Minulost, přesně vzato, nejen ještě není plně objevena, ale tato minulost se ještě docela a plně ani nestala. Také minulost se stále ještě děje. I když to je na první pohled formulace snad ještě paradoxnější, leží – jak soudím – ve směru Rádlova myšlení. Vždyť jen proto může Rádl mluvit o tom, že např. smysl českých dějin není nikdy hotový a že vlastně neexistuje: není to část světa; je to něco, co není, ale má být (38). Neboť podobně jako pravda, také smysl dějin není chladným zákonem objektivního dějství, nýbrž je to smysl, který se teprve pak smyslem stává, až se přihlásí bojovník za jeho práva a za jeho uskutečnění (parafráze 35).

Můžeme tedy alespoň předběžně uzavřít. Smysl dějin záleží v tom, jak se smysl jedné doby spojuje se smyslem doby následující (31). V této kon-

frontaci a v tomto navazování se prosazuje pravda a s ní tedy i smysl, který není předmětem, ale platí vždy pro někoho, právě tak jako pravda je vždy pravdou pro někoho. Tato platnost je modem existence smyslu i pravdy. „Smysl dějin *platí*, tj. jen tehdy je vystižen, jestliže jako spodní tón vypravování o něm se ozývá vědomí závaznosti pro toho, kdo porozuměl.“ (35–6) Nejen historik, ale každý člověk, který si vydává počet o svých úkolech (32), musí být ve vztahu k minulosti „soudcem dobrého a zlého a dáti uznání vládě spravedlnosti ve svém království ducha, jehož on je pánem“ (36). Tím spíše pak historik musí býti zaujat smyslem událostí, musí věřit, že pravdě patří vítězství, musí litovat nešťastných a odsuzovat násilníky (36). Neboť k čemu je nezaujaté poznání? „Není proti vši lidské přirozenosti, studovat bídu a štěstí lidské jen proto, abychom je mohli učeně popsat? Nikdo neporozumí bídě lidské, kdo jí nechce odpomoci.“ (37) Už jsme na počátku slyšeli, jak takové čestné jednání není pro Rádla věcí čistě lidskou, lidsky subjektivní, ale jak je nebo může býti plněním světového programu (40). Můžeme tedy snad právem učiniti závěr, že smysl je místem, kde se prosazuje, realizuje, vtěluje pravda, pravá skutečnost; smysl je programem, jak napravit to, co jest, ve smyslu toho, co být má, a to tak, aby to, co být má, se stalo skutkem. A tento smysl jako výzva se stává skutkem, skutečností pouze tam, kde se najde člověk, který se skutkem, činem přičiní o jeho uskutečnění. Smysl tedy není pouhý kontext, ani širší kontext; leda že bychom tento širší kontext chápali tak, že zasahuje do budoucnosti. Smysl toho, co jest, může být naplněn pouze tak, že je jsoucí dovedeno ve světle pravdy k té podobě, kterou má mít; tento smysl je zakotven v budoucnosti, v téže budoucnosti, z níž pramení veškeré iniciativní lidské jednání.

Proti člověku nestojí tedy pouze svět jako danost, ale také jako řád či lépe výzva k řádu; svět se člověku otvírá vždycky v napětí a v rozervěnosti, ano rozporu mezi daností a tím, co má být. A to, co má být, je podle Rádla skutečnější než to, co je. Neboť to, co je, je založeno na tom, co být má, takže je, tj. existuje jen ve vztahu k němu.

(panelový příspěvek vJirchářích dne 8. 11. 1967)